

Андрійчук Тамара В'ячеславівна,
кандидат біологічних наук
Хом'як Іван Владиславович,
кандидат біологічних наук, доцент,
Демчук Наталія Станіславівна,
кандидат біологічних наук
Власенко Руслана Петрівна,
кандидат біологічних наук, доцент
Костюк Віталій Степанович,
кандидат біологічних наук

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна, e-mail: andriyuchuk2012@ukr.net
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна

ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННІ ДЖЕРЕЛА СЛОВЕЧАНСЬКО-ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ»

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення можливості впливу розбудови мережі екологічних маршрутів на залучення громад до природоохоронної діяльності, наприкладі створення еколого-просвітницького маршруту на території Словечансько-Овруцького кряжу.

Методика. Було застосовані стандартні польові та камеральні геоботанічні і картографічні методи. Період польових досліджень тривав із 2004 по 2019 роки. Під час експедиційних та стаціонарних досліджень було створено ряд стандартних геоботанічних описів та закладено кілька еколого-ценотичних профілів. За допомогою методів картографічного моделювання було створено ландшафтні карти Словечансько-Овруцького кряжу та прокладено цілісну систему екологічних стежок через його найвідоміші природні джерела. Опрацьовано археологічні, історичні, етнографічні та бібліографічні матеріали.

Результати. Було розроблено еколого-просвітницький довжиною біля 100 км, який об'єднує між собою 13 найвідоміших джерел. Кожне із цих джерел є культовим об'єктом, із яким пов'язано велике число міфів та ритуалів, що до цих пір активно практикуються. Словечансько-Овруцький кряж, насамперед, вражав дослідників потужними джерелами, які виривалися на денну поверхню. За тисячоліття людської історії в цих місцях сформувався культ поклоніння таким об'єктам. Діяльність направлена на вивчення, збереження та благоустрій цих джерел активізує місцеві територіальні громади щодо турботи про природне середовище, культурну та історичну спадщину.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» є унікальною системою, що репрезентує природні феномени світового значення в поєднанні із автохтонною культурою, яка є адаптацією спільнот до місцевих природних умов. Єдиним комплексним та системним рішенням, що забезпечить сталий розвиток громад водночас із збереженням природної та історико-культурної ідентичності є створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Без цих кроків місцеве населення, яке є носієм унікальних історико-культурних та звичаєвих характеристик, стає все більш вразливим перед глобальними перетвореннями природного середовища. Воно економічно та світоглядно сильно інтегровано із природними комплексами і їхня втрата призведе до деградації та вимирання автохтонної культури.

Наукова новизна. Вперше розглядається автохтонна культура як спосіб адаптації до умов навколишнього середовища.

Практична значимість. Залучення місцевих громад до вивчення, облаштування та охорони природних джерел є одним із найкращих способів популяризації дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Особливо це актуально в районі проектування та створення національного природного парку.

Ключові слова: національний природний парк, екологічна стежка, територіальні громади.

Андрейчук Тамара Вячеславовна,
кандидат биологических наук
Хомяк Иван Владиславович,
кандидат биологических наук, доцент
Демчук Наталия Станиславовна,
кандидат биологических наук
Власенко Руслана Петровна,
кандидат биологических наук, доцент
Костюк Виталий Степанович,
кандидат биологических наук,

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина, e-mail: andriyuchuk2012@ukr.net
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина

ЕКОЛОГО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСЬКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННІ РОДНИКИ СЛОВЕЧАНСЬКО-ОВРУЦЬКОГО КРЯЖА»

Цель исследования. Целью исследования является изучение возможности влияния сети экологических маршрутов на привлечение местного населения к природоохранной деятельности на примере создания эколого-просветительского маршрута на территории Словечанско-Овручского кряжа.

Методика. Было применены стандартные полевые и камеральные геоботанические и картографические методы. Период полевых исследований длился с 2004 по 2019 годы. Во время экспедиционных и стационарных исследований был создан ряд стандартных геоботанических описаний и заложено несколько эколого-ценотических профилей. С помощью методов картографического моделирования были созданы ландшафтные карты Словечанско-Овручского кряжа и проложено целостную систему экологических троп через его самые известные природные источники. Обработано археологические, исторические, этнографические и библиографические материалы.

Результаты. Был разработан эколого-просветительский длиной около 100 км, который объединяет между собой 13 самых известных родников. Каждый из них является культовым объектом, с которым связано большое число мифов и ритуалов, которые до сих пор активно практикуются. Словечанско-Овручский кряж прежде всего поражал исследователей мощными источниками, которые вырывались на поверхность. За тысячелетия человеческой истории в этих местах сформировался культ поклонения таким объектам. Деятельность направленная на изучение, сохранение и благоустройство этих источников активизирует местные территориальные общины в направлении заботы о природной среде, культурном и историческом наследии. Эколого-просветительский маршрут «Природные источники Словечанско-Овручского кряжа» является уникальной системой, которая презентует природные феномены мирового значения в сочетании с автохтонной культурой, что есть проявлением адаптации сообществ к местным природным условиям. Единственным комплексным и системным решением, обеспечения устойчивого развитие микрообществ, одновременно с сохранением природной и историко-культурной идентичности, является создание НПП «Словечанско-Овручский кряж». Без этих шагов местное население, как носитель уникальных историко-культурных характеристик, становится все более уязвимым перед глобальными преобразованиями природной среды. Оно экономически и мировоззренчески сильно интегрировано с природными комплексами и их потеря приведет к деградации и вымирания автохтонной культуры.

Научная новизна. Впервые рассматривается автохтонная культура как способ адаптации к условиям окружающей среды.

Практическая значимость. Привлечение местного населения к изучению, обустройству и охране природных источников – является одним из наиболее эффективных способов популяризации бережного отношения к окружающей среде. Особенно это актуально в районе проектирования и существования национального природного парка.

Ключевые слова: национальный природный парк, экологическая тропа, территориальные общины.

UDC 911.9:502

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.53-60>

Andriichuk Tamara Viacheslavivna,

PhD

Khomiak Ivan Vladyslavovych,

PhD, Associate Professor

Demchuk Nataliia Stanislavivna,

PhD

Vlasenko Ruslana Petrivna,

PhD, Associate Professor

Kostiuk Vitalii Stepanovych,

PhD

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine
e-mail: andriychuk2012@ukr.net

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

ECOLOGICAL AND EDUCATIONAL ROUTE OF THE SACRED SPRINGS OF THE SLOVECHANSKO-OVRUCHSKY RIDGE

The aim. The aim of the study is to exploring the possibilities of using the development of networks of ecological routes and the involvement of communities in environmental activities, on the example of creating an ecological and educational route in the Slovenian-Ovruch ridge.

Research methods. We apply standard field and cameral geobotanical and cartographic methods. Our field research lasted from 2004 to 2019. We have created many standard geobotanical descriptions and created several ecological-coenotic profiles using expeditionary and stationary field methods. We created landscape maps and laid a holistic system of ecological trails through its most famous natural sources using cartographic modeling methods. We have studied archaeological, historical, ethnographic and bibliographic materials.

The results. We have developed an environmental education site about 100 km long, which combines 13 of the most famous natural springs. Each of these natural springs is a cult object, associated with a large number of myths and rituals that are still actively practiced. The Slovechansko-Ovruch ridge first of all impressed researchers with powerful natural springs that burst to the surface. Over the millennia of human history, a cult of worship has been formed in these places for natural spring. For the first time, we consider indigenous culture as a way to adapt to environmental conditions. Our activities aimed at studying, preserving and improving these sources will activate local

communities to care for the environment, cultural and historical heritage. The ecological and educational route "Natural springs of the Slovechansko-Ovruch ridge" is a unique system that represents natural phenomena of world importance in combination with indigenous culture, which is the adaptation of communities to local natural conditions. Creation of NP "Slovechansko-Ovrutsky ridge" is the only comprehensive and systematic solution that will ensure sustainable development of communities while preserving the natural and historical and cultural identity. The local population, which has unique historical, cultural characteristics, is becoming increasingly vulnerable to global changes in the natural environment without these steps. The aboriginal population is economically and ideologically strongly integrated with natural complexes, so their loss will lead to the degradation and extinction of aboriginal culture.

Scientific innovation. For the first time, we consider indigenous culture as a way to adapt to environmental conditions.

Practical significance. The best way to promote caring for the environment is to involve local communities in the study, development and protection of natural resources. This is especially true in the area of design and creation of a national nature park.

Key words: national nature park, ecological trail, territorial communities.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем дисгармонійних відносин людини і довкілля є значне скорочення площ природних ландшафтів та їхня значна трансформація. Найефективнішим способом її розв'язання є створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. На цьому шляху виникає багато перепон, серед них – протистояння процесу розширення природоохоронної мережі. Цей опір часто іде не лише від підприємців, зацікавлених в прямій експлуатації природних ресурсів, чи політиків на чій рішення вони впливають. Часто антипатію до створення природоохоронних об'єктів проявляють місцеві громади. Це може бути викликане як об'єктивними причинами (міське населення теж використовує ресурси об'єкту) так і суб'єктивними причинами (інформаційно-пропагандистська компанія опонентів створення об'єкту або ірраціональний страх перед невідомим). Пошук підходів зміни ставлення місцевого населення на протилежне є важливою задачею під час розбудови природоохоронної мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський еколог і природоохоронець стверджував що проблеми відносин людини із природою містять в собі значну частку етичних та естетичних компонентів [19]. Він запровадив концепцію «диких земель», призначенням яких є виховання в людині любові до природи через пряме спілкування із найкращими її зразками [20, 21]. Цю концепцію найзручніше реалізовувати в рамках розвитку зеленого туризму. Мова іде про особливі природоохоронні об'єкти, на території яких разом із зонами строгої заповідності є екологічні стежки та маршрути. Такими об'єктами є біосферні резервати та національні природні парки.

Для поєднання еколого-просвітницької діяльності із заповіданням кожен із обраних об'єктів повинен відповідати цілому ряду вимог. Серед них здатність бути стійким до певного рекреаційного тиску, бути компактним, з високим ландшафтним різноманіттям та мати високі естетичні якості [1]. Одним із об'єктів, які майже ідеально підходять для такої мети є Словечансько-Овруцький кряж [3]. Він є унікальним природним об'єктом, що поєднує в собі велике число цінних феноменів (геологічних, ландшафтних, екологічних, ботанічних, історичних, етнолінгвістичних та етнокультурних). Про це писав академік Павло Аполонович Тутковський після знайомства із кряжем на початку ХХ ст. [9]. Усі подальші дослідження цієї території лише підтверджували його твердження [8, 11].

Словечансько-Овруцький кряж здавна приваблював природоохоронців та любителів зеленого туризму [17]. Ідея розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду озвучувалася в колах науковців із середини ХХ століття. Це вилилось в створення великого числа заказників різного призначення. Однак, вони не можуть виконувати функції збереження різноманітних ландшафтів як єдиного цілого. З такою задачею може справитися лише Національний природний парк. Вперше таку ідею висловили Тетяна Леонідівна Андрієнко та Сергій Юрійович Попович [2]. Розширення міжнародної активності все частіше виносять цю ідею на перший план [5]. Починаючи із 2019 року територія кряжу є однією із ключових ділянок проекту «Полісся – дика природа без кордонів: збереження одного із найбільших регіонів дикої природи Європи» [4]. В рамках цього проекту ідея створення Національного природного парку «Словечансько-Овруцький кряж» переросла до конкретних дій [18].

Паралельно, в рамках вищеназваного проекту, розробляється еколого-просвітницький маршрут «Джерела Словечансько-Овруцького кряжу». Він побудований на основі розробленого раніше туристичного маршруту «Легенди Нору», але виконує дещо інші функції [15].

Формування цілей статті. Постановка завдання. Провідною ціллю нашого дослідження є розглянути можливості розбудови мережі екологічних маршрутів на залучення громад до природоохоронної діяльності та виховання їхньої лояльності до ідеї створення нових об'єктів природно-заповідної справи. Відповідно до цілі було поставлено такі завдання:

- 1) Розробити проект еколого-просвітницького маршруту «Джерела Словечансько-Овруцького кряжу».
- 2) Розробити систему заходів, які сприятимуть залучення громад до еколого-просвітницької та природоохоронної діяльності.
- 3) Розробити теоретичні основи еколого-просвітницької роботи із місцевим населенням через розбудову мережі зеленого туризму.

Виклад основного матеріалу. Кожен вид, адаптуючись до навколишнього середовища, змінюється на багатьох рівнях: генетичному, фізіологічному, анатомічному, поведінковому та соціальному. Останній передбачає формування певних форм поведінки на рівні груп індивідуумів. Ці форми є культурними феноменами. До них належать релігія, забобони, табу, ритуали, звичаї, побутові обряди, мистецтво та інше. Такі адаптації можуть стосуватися як окремих частин населення, що проживає на певній території так і усього населення в цілому.

Культура, як форма адаптації залежить не лише від природних умов, а й від способу взаємодії із ними [13]. Саме тому ми можемо бачити подібні культурні феномени в різних частинах світу в народів не сильно пов'язаних між собою спільною історією. Водночас вони відрізняються між собою через різні підходи до адаптації та через атавістичні культурні риси перенесені з минулого. Адаптаційні культурні феномени не є сталими – вони змінюються і розвиваються. Незважаючи на те, що природні умови змінилися разом із способом виживання, деякі традиції продовжують існувати та впливати на суспільну свідомість.

Розглянемо Словечансько-Овруцький кряж як середовище для формування оригінальної автентичної культури. Це височина яка протягом тривалого часу була заселена людьми. Перші знахідки людської діяльності стосуються ще часів палеоліту. Антропологічні дані свідчать про те, що незважаючи на постійну міграцію населення, тут залишалось автохтонне ядро пов'язане із початком пізнього палеоліту [6]. Певні автохтонні вірування, перенесені із до неолітичних часів зберігаються до наших днів [7]. Тут переважають магічні та анімістичні вірування, пов'язані із різноманітними явищами природи, що мають частково християнську зовнішню атрибутику. Незважаючи на асиміляцію із православ'ям, за своєю суттю, а часто і за формою, це є давні світоглядні моделі, більш характерні для мисливців та збирачів. Тривала часткова ізоляція від культурних перетворень світу поза межами цього регіону та активний консерватизм дозволили зберегти ці світоглядні моделі протягом тисячоліть. Ні активна торгівля із Середземномор'ям в першому тисячолітті нашої ери, ні подальше включення цієї території до різноманітних імперій, кардинально не змінили ситуації.

Ключовим об'єктом в багатьох культурних явищах є природні джерела. Саме на них вказує академік П. А. Тутковський, порівнюючи кряж із Єллоустоуном [9]. У районі облаштованих природних джерел, які називають «священними криничками», розгоряється світоглядний конфлікт у місцевих жителів щодо їхнього ставлення до довкілля. З одного боку, нав'язувана століттями дисгармонія відносин із природою та прищеплювання відчуття безвідповідальності, а із іншого боку сакралізація криниці як духу-помічника [12, 14]. Століття позбавлення власності та вбивання відчуття що її межі поширюються далі ніж це визначено гаманцем чи обійстям, перетворило жителя цього регіону на безвідповідального тимчасового споживача [16]. Водночас тисячоліття християнізації не викоринили анімістичні та магічні міфи із його світогляду.

Під час реалізації проекту «Полісся – дика природа без кордонів: збереження одного із найбільших регіонів дикої природи Європи» виникла проблема пошуку ключової точки, через яку можна було б заохотити місцеве населення до участі в створенні НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Експерти разом із студентською волонтерською групою Житомирського державного університету імені Івана Франка «Хранителі Полісся» вирішили, що саме священні криниці облаштовані на природних джерелах, можуть стати головним атрактором природоохоронної діяльності місцевого населення [10]. З цією метою було розроблено еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу».

Маршрут прокладений в околицях території проектованого НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Його протяжність дорівнює 108 км. Він включає в себе 15 природних джерел, які є сакральними об'єктами для місцевого населення та знаходяться в природних або близьких до природних ландшафтів. Маршрут охоплює основні типи оселищ території кряжу.

Він розпочинається на північно-східній околиці кряжу в районі села Піщанка. Першим джерелом з яким знайомляться відвідувачі маршруту є священна криничка в селі Клинець. Завершується еколого-просвітницький маршрут у північно-західній частині кряжу на межі між його лесовою та скелястою частинами. Фінал маршруту – це криничка в селі Бігунь, розташована на схилах пагорбу посеред виходів рожевих кварцитів.

В короткому викладі маршрут має такий вигляд:

1. Старт маршруту. Північно-Східна околиця Словечансько-Овруцького кряжу (51.352920, 28.687962). Загальне ознайомлення з Словечансько-Овруцьким кряжем.
2. Переміщення до східної околиці села Клинець. Історія вивчення природи кряжу до початку ХХ століття.
3. Священна криничка в селі Клинець (51.332082, 28.687728). Розповідь про водні ресурси кряжу та чому П.А. Тутковський порівнював його із Єллоустоуном.
4. Переміщення східною частиною гребня кряжу через населені пункти Мишковичі, Павловичі, Барвінкове до покинутої пірофілітової копальні. Історія про давню історію використання пірофіліту (овруцького шиферу).
5. Зупинка на березі р. Норинь (51.288080, 28.625775). Розповідь про давню історію кряжу.
6. Переміщення до кринички в селі Велика Хайча. Розповідь про автентичну культуру населення кряжу.
7. Криничка в селі Велика Хайча (51.300231, 28.596684).
8. Переміщення через села Велика Хайча, Великий Кобилин, Малий Кобилин, Коптіївщина, Покалів. Історія боротьби із яротворенням і її наслідки.
9. Матвійова криниця (51.364961, 28.571275). Історія української шляхти.
10. Переміщення в долину річки Іллімка через Нагоряни, Оленичі, Сирківщину. Історія про події часів визвольних змагань, зокрема про події другої світової війни.
11. Узбережжя річки Іллімка (51.324978, 28.484497). Загальна характеристика Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: водні оселища до та після зарегулювання. Поселення ондатри. Колонія берегових ластівок та золотистої шурки.
12. Екологічна стежка вздовж річки Іллімка (до точки 51.334310, 28.489346). Знайомство із біотою кряжу. Основні об'єкти: екологічна стежка із прибережною та водною рослинністю, оселищами на основі робінієвих лісів та тернових чагарників.
13. Священна криниця в селі Сорокопень (51.335007, 28.490333). Основні об'єкти: рекреаційна зона із інформаційними стендами, криниця, капличка.
14. Переміщення через лесовий хребет кряжу (знайомство із впливом інвазійної флори, виходів гірських порід та умов середовища на формування оселищ кряжу). Основні об'єкти: ландшафти лесової частини кряжу, оселища балкових лісів, геомагнітна аномалія «Вишка», виходи бурого залізняка.
15. Село Нові Велідники. Історичний та культурний конгломерат села Нові Велідники.
16. Рекреаційна зона між селами Сорокопень та Нові Велідники (51.364961, 28.571275).
17. Переміщення до села Старі Велідники долиною річки Норинь. Спостереження за колоніями берегових ластівок та золотистих шурок.
18. Священна криниця в селі Старі Велідники (51.312083, 28.442821). Основні об'єкти: криниця, піщаний кар'єр із включеннями різноманітних мінералів та гірських порід, закам'янілості, оселища долини річки Норинь із раритетними видами.
19. Переміщення через село Старі Велідники. Знайомство із історією кряжу під час монголо-татарської навали. Основні об'єкти: копальні рожевого кварциту, залишки помістя і парку Потоцьких, річка Татаринка із курганными похованнями.
20. Священна криничка в долині річки Татаринка (51.302335, 28.416834). Основні об'єкти: криничка. Ландшафти долини річки Татаринка, водні та прибережно-водні оселища.
21. Переміщення лівим берегом долини річки Прибитки. Знайомство із основними типами соснових лісів Українського Полісся. Основні об'єкти: оселища соснових лісів різного типу, відновлювана рослинність на піщаних пагорбах.
22. Священна криничка біля витоків річки Прибитки (51.298839, 28.377315). Основні об'єкти: криничка, оселища боліт.

23. Переміщення через пагорби південної частини кряжу. Знайомство із особливостями формування лісових ландшафтів. Основні об'єкти: оселища південного схилу кварцитної частини кряжу
24. Священна криничка в долині річки Мощаниця (приблизно 51.282105, 28.316053). Основні об'єкти: лівий берег долини річки Мощаниця сформований схилами кряжу.
25. Переміщення вздовж лівого берега долини річки Мощаниця. Знайомство із раритетними оселищами Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: оселища ацидофільних та неморальних дубових лісів, прибережних чагарників та висикотравних боліт.
26. Священна криничка в урочищі Мощаниця (51.273421, 28.303123). Основні об'єкти: рекреаційна зона, криничка, мезотрофні болота.
27. Переміщення південними околицями Словечансько-Овруцького кряжу (51.286568, 28.293526). Демонстрація зміни екосистем під впливом поселення бобрів
28. Криничка посеред боліт (51.286763, 28.291831) (№11).
29. Екскурсія покинутою ракетною базою (51.287904, 28.274804).
30. Переміщення через кварцитний хребет Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: лісові оселища, водойми із мезотрофними болотами та місцезнаходженнями пухирника.
31. Листвинська священна криничка (51.323619, 28.346962). Основні об'єкти: криничка, рекреаційна зона «Вулик».
32. Переміщення через найвищі пагорби лесової частини кряжу (Листвин, Задорожок, Антоновичи). Знайомство із нетрансформованими лісовими екосистемами балок.
33. Городецька криничка (51.371289, 28.263259) (№13). Історія про одне із найбільших і найбагатших міст Деревлян.
34. Переміщення до села Бігунь. Знайомство із рододендроновими лісами. Заключна розповідь про унікальність природи кряжу та його історії.
35. Фінал маршруту (51.397204, 28.254888).

Маршрут можна проходити у різні способи: пішки, на конях, велосипедах, мотоциклах чи автомобілях із високою прохідністю. Також є можливість рухатися облаштованими дорогами на автобусі із виходом до основних об'єктів. Тривалість проходження залежить від способу переміщення та числа відвідуваних об'єктів. Цей маршрут можна розбивати на окремі частини і відвідувати його у кілька підходів.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» не покриває і десятої частини усіх природних, культурних та історичних феноменів території, але він дозволяє сформуванню досить чітке уявлення про них. Розбудова та популяризація маршруту є одним із багатьох заходів направлених на збереження автентичної культури та природних ландшафтів цього унікального куточка нашої планети. У підтримку маршруту та заради активізації місцевого населення було також організовано конкурс аматорських дослідницьких робіт «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу під захист громад».

Висновки і перспективи подальших розвідок. З метою активізації місцевих громад в напрямку збереження природного середовища, культурної та історичної спадщини необхідно опиратися на уже сформовану світоглядну систему, пов'язану із ними. Це можуть бути природні об'єкти або ландшафти, що мають сакральне культове значення. Бажано щоб ці об'єкти були пов'язані із давніми культами, які були глибше пов'язані із адаптацією до природного середовища.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» є унікальною системою, яка репрезентує природні феномени світового значення в поєднанні із автохтонною культурою, яка є адаптацією спільнот до місцевих природних умов.

Єдиним комплексним та системним рішенням, що забезпечить сталий розвиток громад водночас із збереженням природної та історико-культурної ідентичності є створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж».

Список використаних джерел

1. Андрейчук В.М., Бучко Ж.І. Питання вивчення естетичних можливостей ландшафтів для потреб рекреації. *Географічна наука і освіта в Україні*: збірник наукових праць. Київ: Фітосоціоцентр, 2000. С. 21.
2. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Прядко Е.И. Находки на Словечанско-Овручской возвышенности (Украинское Полесье). *Ботанический журнал*. 1984. Т.69. № 7. С. 958-962.
3. Бучко Ж.І. Методологічні проблеми естетичного сприйняття ландшафтів. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Географія*. Вип.104. Чернівці: ЧНУ, 2001. С. 61-66.

4. Гарбар О.В., Масловська О.С., Хом'як І.В. Перспективи створення білатерального біосферного резервату в Центральному Поліссі. *Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених* (м. Житомир, 7 листопада 2019 р.). Житомир: «Житомирська політехніка», 2019. С. 113.
5. Жила С.М., Хом'як І.В. Перспективи та проблеми створення транскордонного біосферного резервату. *Створення транскордонного біосферного резервату та екологічної мережі в Поліссі*. К.: Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», 2008. С. 153-169.
6. Сегеда Сергій. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 256 с.
7. Скрильнікова Людмила. Поліська демонологія та її номінація в гівріці села Старі Веледники [Овруцького району]. *Етнолінгвістичні студії: збірник наук. праць Нац. акад. наук України Ін-т укр. мови, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, Центр етнолінгвіст. дослідж. / відп. ред. П. Грищенко, В. Конобродська*. Житомир: Полісся, 2007. С. 177-184.
8. Смик Г.К. Нариси флори Овруцько-Словечанського кряжа. *Український ботанічний журнал*. 1965. Т.22. № 4. С. 63-67.
9. Тутковский П.А. Словечансько-Овруцький кряж і узбережжя ріки Словечни. Геологічний та геоморфологічний опис. К.: Видавництво УАН, 1923. 59 с.
10. Хом'як І. В., Круподьоров Д.В. Використання досліджень Словечансько-Овруцького кряжу з навчально-методичною метою: матер. конф. Умань.: Видавництво УДПІ, 2005. С. 25-27.
11. Хом'як І.В. Класифікація та антропогенна трансформація екосистем Словечансько-Овруцького кряжу: дис. ... канд. біол. наук: 03.00.16 / НАН України, Ін-т ботаніки ім. М. Г. Холодного, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. К., 2010. 286 с.
12. Хом'як І.В. Легенди Нору. Дідове коло. Житомир: Рута, 2011. 167 с.
13. Хом'як І.В., Коростецький В.О. Соціоекологія з основами екологічної етики: посібник для студентів класичних університетів. Житомир: ПП «Рута», 2011. 268 с.
14. Хом'як І.В. Легенди Нору. Дорога Живенора. Житомир: Абсолют принт. 2012. 148 с.
15. Хом'як І.В., Дунаєвська О.Ф., Рябцева Н.О. Про унікальний екологічний туристичний маршрут «Легенди Нору». *Наука. Молодь. Екологія-2017: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Житомир, 25 травня 2017 р.). Житомир, 2017. С. 161-163.
16. Хом'як І.В. Особливості антропогенного впливу на природну динаміку екосистем Українського Полісся. *Екологічні науки*. 2018. №1 (20). Т. 2. С. 69-73.
17. Швець К.С., Хом'як І.В. Перспективи розвитку зеленого туризму в Овруцькому районі. *Сучасні проблеми екології: тези XII Всеукраїнської наукової on-line конференції студентів, магістрів та аспірантів з міжнародною участю* (м. Житомир, 17 травня 2016 р.). Житомир: ЖДТУ, 2016. С. 26.
18. Шинкаренко У.Ю. Про необхідність створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж» як катализатора до розвитку Житомирського регіону. *Науковий огляд*. 2020. №6 (69). С. 6-20.
19. Leopold A. Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*. 1979. V. 1. P. 131-141.
20. Leopold A. Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*. 1990. V. 12. P. 329-332.
21. Nash R. The rights of nature. A history of environmental ethics. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.

Список использованных источников

1. Андрейчук В.М., Бучко Ж.И. Вопросы изучения эстетических возможностей ландшафтов для нужд рекреации. Географическая наука и образование в Украине: сборник научных трудов. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. С. 21.
2. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Прядко Е.И. Находки на Словечанско-Овручской возвышенности (Украинское Полесье). *Ботанический журнал*. 1984. т.69. № 7. С. 958-962.
3. Бучко Ж.И. Методологические проблемы эстетического восприятия ландшафтов. Научный вестник Черновицкого университета. Серия: География. Вып.104. Черновцы: ЧНУ, 2001. С. 61-66.
4. Гарбар А.В., Масловская А.С., Хом'як І.В. Перспективы создания биатерального биосферного резервату в Центральном Полесье. Устойчивое развитие страны в рамках европейской интеграции: тезисы Всеукраинской научно-практической конференции соискателей высшего образования и молодых ученых (г. Житомир, 7 ноября 2019 г.). Житомир: «Житомирская политехника», 2019. С. 113.
5. Жила С.М., Хом'як І.В. Перспективы и проблемы создания трансграничного биосферного резервату. Создание трансграничного биосферного резервату и экологической сети в Полесье. К.: Национальный комитет Украины по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера», 2008. С. 153-169.
6. Сегеда Сергей. Антропологический состав украинского народа: этногенетический аспект. К.: Издательство имени Елены Телиги, 2001. 256 с.
7. Скрильнікова Людмила. Полесская демонология и ее номинация в говоре села Старые Веледники [Овручского района]. *Этнолингвистические студии: сборник науч. работ Нац. акад. наук Украины Ин-т укр. языка, Житомир. гос. ун-т им. И. Франко, Центр этнолингвист. исслед. / Отв. ред. П. Грищенко, В. Конобродська*. Житомир: Полесье, 2007. С. 177-184.
8. Смык Г.К. Очерки флоры Овручско-Словечанского кряжа. *Украинский ботанический журнал*. 1965. Т.22. № 4. С. 63-67.
9. Тутковский П.А. Словечанско-Овручский кряж и побережье реки Словечны. Геологическое и геоморфологическое описание. К.: Издательство УАН, 1923. 59 с.
10. Хом'як І. В., Круподьоров Д.В. Использование исследований Словечанско-Овручского кряжа с учебно-методической целью: матер. конф. Умань: Издательство УГПИ, 2005. С. 25-27.
11. Хом'як І.В. Классификация и антропогенная трансформация экосистем Словечанско-Овручского кряжа: дис. ... канд. биол. наук: 03.00.16 / НАН Украины, Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного, Житомир. гос. ун-т им. И. Франко. К., 2010. 286 с.
12. Хом'як І.В. Легенды Нору. Дедов круг. Житомир: Рута, 2011. 167 с.
13. Хом'як І.В., Коростецький В.А. Социоекология с основами экологической этики: пособие для студентов классических университетов. Житомир: ЧП «Рута», 2011. 268 с.
14. Хом'як І.В. Легенды Нору. Дорога Живенора. Житомир: Абсолют принт. 2012. 148 с.
15. Хом'як І.В., Дунаєвська А.Ф., Рябцева Н.А. Об уникальном экологическом туристическом маршруте «Легенды Нору». *Наука. Молодежь. Экология-2017: материалы XIII Всеукраинской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых* (г. Житомир, 25 мая 2017 г.). Житомир, 2017. С. 161-163.
16. Хом'як І.В. Особенности антропогенного воздействия на природную динамику экосистем Украинского Полесья. *Экологические науки*. 2018. №1 (20). Т. 2. С. 69-73.
17. Швець К.С., Хом'як І.В. Перспективы развития зеленого туризма в Овручском районе. Современные проблемы экологии: тезисы XII Всеукраинской научной on-line конференции студентов, магистров и аспирантов с международным участием (г. Житомир, 17 мая 2016 г.). Житомир: ЖДТУ, 2016. С. 26.
18. Шинкаренко У.Ю. О необходимости создания НПП «Словечанско-Овручский кряж» как катализатора к развитию Житомирского региона. *Научный обзор*. 2020. №6 (69). С. 6-20.
19. Leopold A. Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*. 1979. V. 1. P. 131-141.
20. Leopold A. Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*. 1990. V. 12. P. 329-332.
21. Nash R. The rights of nature. A history of environmental ethics. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.

References

1. Andrejchuk V.M., Buchko Zh.I. (2000) The question of studying the aesthetic possibilities of landscapes for recreational purposes. *Gheoghrafichna nauka i osvita v Ukraini: zbirnyk naukovykh pracj*. Kyiv: Fitosotsiotsentr, P. 21 (in Ukrainian).
2. Andrienko T.L., Popovich S.Yu., Pryadko Ye.I. (1984) Finds on the Slovechansko-Ovruch Upland (Ukrainian Polissya). *Botanicheskij zhurnal*, vol. 69, no. 7, pp. 958–962 (in Russian).
3. Buchko Zh.I. (2001) Methodological Problems of Natural Reception of Landscapes. *Naukovyj visnyk Chernivcjkogho universytetu. Serija: Gheoghrafija*. Chernivtsi: ChNU, no. 104, pp. 61–66 (in Ukrainian).
4. Gharbar O.V., Maslovsjka O.S., Khom'jak I.V. (2019) Prospects for the creation of a bilateral biosphere reserve in Central Polissya. *Stalyi rozvytok krainy v ramkakh Yevropejskoi intehratsii: tezy Vseukrainskoi naukovo-praktyčnoj konferentsii zdobuvachiv vyshchoj osvity i molodykh uchenykh*. Zhytomyr: «Zhytomyrska politehnika», p. 13 (in Ukrainian).
5. Zhyla S.M., Khomjak I.V. (2008) Prospects and problems of creating a transboundary biosphere reserve. *Stvorennja transkordonnogho biosfermogho rezervatu ta ekolohichnoji merezhi v Polissi*. K.: National Committee of Ukraine for the UNESCO program "Man and the Biosphere", pp. 153–169 (in Ukrainian).
6. Segheda Serghij. (2001) *Anthropological composition of the Ukrainian people: ethnogenetic aspect*. Kyiv: Elena Teliga Publishing House, 256 p. (in Ukrainian).
7. Skryljnikova Ljudmyla. (2007) Polissya demonology and its nomination in the dialect of the village of Stari Velednyky [Ovruch district]. *Emolinhvistychni studiji*. P. Hrytsenko, V. Konobrodska (Ed.), Zhytomyr: Polissya, pp. 177–184 (in Ukrainian).
8. Smyk Gh.K. (1965) Essays on the flora of the Ovruch-Slovenian ridge. *Ukrainskij botanicheskij zhurnal*, 22 (4), 63–67 (in Ukrainian).
9. Tutkovskij P.A. (1923) *Slovechansko-Ovruch ridge and the coast of the river Slovechna. Geological and geomorphological description*. Kyiv: UAS Publishing House, 59 p. (in Ukrainian).
10. Khom'jak I. V. (2005) *Use of researches of the Slovechansko-Ovruch ridge with the educational and methodical purpose: mater. conf.* Uman: UDPI Publishing House, pp. 25–27 (in Ukrainian).
11. Khom'jak I.V. (2010) *Classification and anthropogenic transformation of ecosystems of the Slovechansko-Ovruch ridge*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv (in Ukrainian).
12. Khom'jak I. V. (2011) *Legends of Nora. Grandfather's circle*. Zhytomyr: Ruta, 167 p (in Ukrainian).
13. Khom'jak I.V., Korostecjkij V.O. (2011) *Socioecology with the basics of environmental ethics: a guide for students of classical universities*. Zhytomyr: Ruta, 268 p (in Ukrainian).
14. Khom'jak I.V. (2012) *Legends of Nora. The road of Givenora*. Zhytomyr: Absolute print, 148 p (in Ukrainian).
15. Khom'jak I.V., Dunajevsjka O.F., Rjabceva N.O. (2017) About the unique ecological tourist route "Legends of Nora". *Nauka. Molodj. Ekolohija-2017: materialy XIII Vseukrajinskoji naukovo-praktyčnoj konferenciji studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*. Zhytomyr, pp. 161–163 (in Ukrainian).
16. Khom'jak I.V. (2018) Features of anthropogenic impact on the natural dynamics of ecosystems of Ukrainian Polissya. *Ekolohichni nauky*, vol. 1(20), no. 2, pp. 69–73.
17. Shvecj K.S., Khom'jak I.V. (2016) Prospects for the development of green tourism in Ovruch district. *Suchasni problemy ekolohiji: tezy KhII Vseukrajinskoji naukovoji on-line konferenciji studentiv, maghistriv ta aspirantiv z mizhnarodnoju uchastju*. Zhytomyr: ZhSTU, p. 26 (in Ukrainian).
18. Shynkarenko U.Ju. (2020) On the need to create NPP "Slovechansko-Ovrutsky ridge" as a catalyst for the development of the Zhytomyr region. *Naukovyj oghljad*, vol. 6, no. 69, pp. 6–20 (in Ukrainian).
19. Leopold A. (1979) Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*, vol. 1, pp. 131–141.
20. Leopold A. (1990) Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*, vol. 12, pp. 329–332.
21. Nash R. (1988) *The rights of nature. A history of environmental ethics*. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 290 p.

Надійшла до редколегії 13.05.2021